

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî

ve

Osmanlı Toplumunda

Hâlidîlik

Çalıştay ve Paneli

(06-07 Kasım 2014)

Bildiriler

EDİTÖR

Yrd. Doç. Dr. Abdulcebbar KAVAK

AĞRI-2016

Prof. Dr. Kadir ÖZKÖSE

Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

MEVLÂNÂ HÂLİD-İ BAĞDÂDÎ’NİN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Tebliğimde Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’nin tasavvufî görüşlerini ele almadan önce Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’nin din tasavvuruna, ahlâk-ı seciyesine ve tasavvufî kişiliğine dikkat çekmek istiyorum. Onun tasavvufî görüşlerini ise keşf ve keramete iltifat etmemesi, istikamete verdiği önem, kelimât-ı kudsiyye prensipleri, tarikat yapılanması, intisap ve beyat usulü, rabıta uygulaması, sohbet usulü, hizmetin şiar edinilmesi, hatm-i hâcegân geleneği başlıkları altında değerlendirmek istiyorum. Bu ilkeler ışığında Hâlidîyenin ilmiye sınıfı ile irtibatına, siyâsî nüfuzuna,

etnik parçalanma yerine Osmanlı bütünlüğünün korunmasında Hâlidîyyenin rolüne dikkat çekmek istiyorum.

1. Allah'tan Din ve Dünyayı Murat Etmesi

Bağdat'a gitmesi ed-Dihlevî tarafından emredildiğinde el-Bağdâdî şeyhine;

“O bölgede irşâda nasıl kâdir olabilirim? Çünkü orada büyük âlimler ve insanların iltica ettikleri, itibâr gösterdikleri Berzenciyye ve Haydariyye Sâdâti vardır. Bunlar ise benim irşâd faaliyetlerime engel teşkil eder” deyince Abdullah ed-Dihlevî;

“Sen memûr edildiğin yere git. Kısa zamanda buranın ahâlisi büyük ve küçükleriyle sana gelip hizmetine girecek ve saygı göstereceklerdir. Daha ne istersen verebilirim” demesi üzerine Mevlâna Hâlid el-Bağdâdî'nin

“Dini murâd ederim ve dinîn kuvveti için dünyâyı da isterim” demiştir. Hocası ise;

“Sen git. İstediklerinin hepsini sana verdim. Ülkene dönüşünde şehirlere ve Hindistan'ın falan bölgesine uğradığında kâmil evliyâdan bir kimseye gidip selamımı ilet ve kendisinden duâ talep eyle” buyurmuştur.

2. Ahlâk-ı Seciyesi

Tahsil hayatının başlangıcından itibaren züht, verâ ve takva ölçüleri dâhilinde yaşamaya gayret eden Mevlânâ Hâlid, bulunduğu meclislerde takva ve tezkiye bakımından örnek durumda idi. Dünya ve dünya ehlerinden daima yüz çevirip, çeşitli ibadetlerle Allah'a yönelmeyi

arzu ettiklerinden idareci ve yöneticilere gidip gelmekten müstağni davranırlardı. Âlimler tarafından gıpta edilecek bir hayat yaşardı. Sabırlı ve kanaatkâr bir yapıya sahipti. Üzerlerinde daima cezbe, ağlama, tefekkür hali bulunup ilim ve güzel ahlâkta örnek idi.

Haydarîzâde el-Bağdâdî hakkında şöyle der:

“Mevlânâ Hâlid son derece heybetli olup hiç kimse yüzüne dikkatli bakamazdı. Yeme, içme, uyuma ve diğer fiillerinde oturmasında kalkmasında Peygamber Efendimizin sünnetine son derece uyardı. Hizmetlerinde bulunan kişilerden birisi onun sünneti ve emirleri hiç terk etmediğini söyler. Hatta takva sahibi bazı âlim kimseler yanında kaldıkları bir yıllık süre içerisinde onun mescide daima sağ ayağıyla girip sol ayağıyla çıktığını gördüler”.

Bu durum onun Peygamberimizin sünnetine ittiba hususunda ne derece titiz davrandığını göstermektedir.

İyiliği emir kötülükten alıkoyma ve dini hükümlerin tebliğinde kimseden çekinmeyen, azimetle amel ederek maddi ihtiyaçlarına sabırlı ve kanaatkâr olan el-Bağdâdî, kendisine düşmanlık edenlere dahi duâ eder salât, ezkâr ve evrad ile insanların gönüllerinin dirilmesine vesîle olmaya gayret sarf ederdi.

Kendisi hakkında Şemsü’ş-Şümûs’da verilen şu bilgiler bize şu noktada ışık tutmaktadır.

“Mevlânâ Hâlid Allah’tan çok korkan (muttaki) ve emirlerini yerine getirmekte çok titiz davranan bir zattı. Hatta küçüklüklerinden ölünceye kadar duhâ ve tehedcüd namazlarını devamlı olarak kılmıştır.

Bazı muttaki zaatlar meclisine gelip bütün fiillerini dikkatli bir şekilde incelerlerdi. Şeriatın hilafına bir şey göremeyince inabe alırlardı”.

Bir sohbet esnasında

“Eğer bana dünya ve içindekileri verseler, yüksek fazlı ile ikram olunduğum nimetlerin zerresini bile terk edip yarım saat kadar dünya yüzüne çıkmayı istemem”

sözü bize onun halini tasvir etmektedir.

Vasiyetinde;

“Allah’a yemin ederim ki, baliğ olduğum zamandan bu güne kadar iki vakit namazı kazaya bırakmadım. Kuşluk ve teheccüt namazları da üzerimden geçmemiştir. Bu sözleri işitip de “şeyhimiz hayır ve hasenata muhtaç değildir” demeyiniz. Ölümünden sonra hayır ve iyiliklerde bulununuz. Fatihayı şeriften ve ihlası şeriften bizi unutmayınız”.

diyerek dini hayatı hakkında bize ışık tutan el-Bağdâdî’nin, züht ve takvası hakkında Es’ad Sâhib şunları nakleder:

“Mevlânâ Hâlid Rabbi’nin emrettiklerine imtisal eder, nehyettiklerinden kaçınır, sünneti seniyye’ye yapışır, ârif olan kâmillerin izlerine uyar, Allah’ın zikriyle meşgul olurdu. Kötü ahlâktan, çirkin huylardan kalbin temizlenmesine, ahlâkın tasfiyesine, teşvik eder, hidayet yolunu bildirir. Kendilerine mektup gönderdiği kimselere nasihat ederek onları sünneti seniyyeye uymaya ve dinde olmayan bid’atları kaldırmaya teşvik ederdi. Şeriata ters düşüp akli dengesini bozanların şatahat ve şeriata uygun olmayan söz ve hallerden sakındırır, bu gibi kişilerden uzaklaşmayı emrederdi”.

Yine Es'ad Sâhib devamla şunları söyler:

“İrşat ve bereketiyle şark ve garbı aydınlatan Mevlânâ Hâlid, makamı yükseldilçe kendisini daima küçük görürdü. Gafilete düşüp de Allah'tan kopmamak için kendini daima kontrol ederdi. Nefsinden razı, hallerindeen emin değildi. Hiç bir zaman Allah'ın azabından emin olup kendini emniyette görmemiş ve Rabbi'na kulluktan ayrılmamıştır”.

el-Bağdâdî'nin talebesi ve müridi olan Muhammed Emin Süveydî onu şöyle tasvir eder.

“Taat ve ibadetlerde sadık, Allah'ın emirlerine devamlıdır. Süsü ve alameti tevâzudur. Allah'ın azameti ve yüceliğine karşı huşu sâhibidir. Kendilerine kötülük yapanlara karşılık vermezler, aleyhlerinde konuşmazlar, kendilerine yapılan kötülükleri Allah'a havale ederlerdi. Takva ve ibadet ehli, ihlas ve züht sâhibi idi. Müslüman kardeşlerine iftira etmez, kötü ve çirkin sözlerden yüz çevirirlerdi. Kalbi tevhidle dili zikirle yoğrulmuştu”

3. Tasavvufî Kişiliği

Abdullah ed-Dihlevî'den (ö.1240/1824) Nakşbendiyye, Kâdiriyye, Kübreviyye, Çeştiyye ve Müceddidiyye tarikatlarından yaklaşık otuz altı yaşlarında icazet alan el-Bağdâdî, Hâlidî literatürüne göre kaleme alınmış eserlerde

“İtikaden Eş'ari, fikhî yönden Şafii, tarîkaten Nakşbendî-Müceddidi”

diye tanıtılmaktadır.

Bu noktadan hareketle, onun ruhani latifeler üzerinde seyr-ü sülük prensibini esas alan ve “zıkr-i hafî”yi benimseyen Nakşbendiyye tarîkatının usûl ve âdâbı çerçevesinde yoğunlaşan bir tasavvuf ve tarîkat anlayışına sahip olduğu görülür.

Tahsil hayatı, Hindistan’a gidişi ve hocasından almış olduğu icazetin zamanı göz önüne alındığında, el-Bağdâdî’nin tarîkat neşrine 1226/1811’de başladığı anlaşılır.

el-Bağdâdî’nin müridlerine söylediği, “*meşreplerini geniş tutma ve ihvanın sürçmelerini görmeme*” prensibiyle toplumun her kesimini kucaklayan bir tasavvuf çizgisi üzerinde olduğu söylenebilir.

Mevlânâ Hâlid’in dikkatimizi çeken en önemli tasavvufî yönü, “câmiu’t-turuk” bir hilâfet ve tarîkat silsilesine sahip olması ve bu sebeple rekabeti önleyip tarîkat disiplini muhafaza etmeye çalışmış olmasıdır. Halîfe ve müridlerine yazmış olduğu mektup ve tavsiyelerinde “*halîfeye itaat ve tarikat esaslarına riâyet*” prensibini sürekli hatırlatması bunu göstermektedir.

Yine, “*kişinin kendini, davranış ve hareketlerinde iflas etmiş olarak görmemesi cehaletin en son noktasıdır*” diyen el-Bağdâdî’nin halîfelerinden, “*Hüküm sâhibi emirlerin işlerine girmemek, devlet adamları ve hâkimlerin işlerine karışmaktan kaçınmak, istişâre mahiyetinde fikri sorulduğunda ise en doğru sözü söylemeye gayret ve itina göstermek*” prensiplerine uymalarını istemiştir.

Bir beldede ancak bir halîfenin hizmet yürütmesine önem veren el-Bağdâdî, lüzumsuz tefrika ve çekişmelere meydan verilmemesi, İstanbul ve Mekke gibi ehemmiyetli bölgelerde ise en kıdemli halîfeye ittiba ve

itaat etmenin hem halîfeler hem de müritlerce benimsenmesini vazgeçilmez bir prensip olarak telakki etmiştir.

Tarîkatında celveti halvet, halveti de celvet olarak kabul eden el-Bağdâdî, tarîkatın esas ve mebnasını şeyhin müridi üzerine sülûkdan önce cezbe ilka etmesi ve şeyhin gönlünde olanı müridin gönlüne akıtması olarak kabul eder.

el-Bağdâdî, zorluk ve meşakkatten uzak bir çizgi benimseyerek müritlerinin mübah olan her türlü faaliyetlerde bulunabileceklerini, bunun yanında kalplerinin Allah'ın zikri ile zihinlerinin ise O'nun varlık ve vahdaniyetine işaret eden eşyayı düşünmek ve mütâlaa etmekle meşgul olması gerektiğini ifade eder. Müntesib ve halîfeleri daha çok medrese menşe'li olan el-Bağdâdî, takip etmiş olduğu irşâd prensipleri neticesinde tarîkat erbabı ile ulema arasında tasavvufa yönelik ihtilaf ve münakaşaları asgariye indirmeye çalışmıştır.

4. Tasavvufî Görüşleri

el-Bağdâdî'nin, tasavvuf tarihindeki önemli yeri ve derin izlerine rağmen tasavvufa dair eserlerinin azlığı dikkat çeker. Bunun yanında onun dilimize *Risale-i Hâliyye* adıyla çevrilen *Risâletü'n fi't-tarîk*'i ile *Mektûbât*'ı tasavvufî bakımdan üzerinde önemle durulması gereken fikrî muhtevaya sahiptir. Bu eserlerde el-Bağdâdî, râbîta, sohbet, zikir, istikâmet, murâkabe gibi hususları tarîkatında özellikle ön plana çıkardığı görülür.

4.1. Keşf ve Keramete İltifat Etmemesi

Keşf ve kerameti irşâd faaliyetlerinin bir parçası olarak görmeyen Mevlânâ Hâlid;

“Gaye ve niyeti sadece keşf ve keramet sâhibi olmak olan bir mürit bu yolda ilerleyemez, yolda kalır ve matlubuna vuslat bulamaz. Keşf ve keramet sâhibi olmaya müptediler rağbet ederler”

diyerek bu konudaki görüşünü ortaya koyar.

Keramet ve keşfe asla itibar ve iltifat etmediği tavsiyelerinden anlaşılın MevlânâHâlid-i Bağdadî'nin bu konuda önemle üzerinde durduğu hususlar şunlardır:

1. Allah müritlerin zikirlerinde bir canlılık bulsunlar diye kerametın izharını irade buyurur.

2. Bir kimseden kerametın zuhur etmesi irşadın şartı değildir.

3. Şeyhte keramet aramak ona inanmamak ve teslim olmamak demektir.

4. Mürşid-i kâmiller kerameti bir imtihan ve fitne olarak kabul etmişlerdir.

5. Kerâmet, velâyet ve efdaliyetin şartı değildir. Gerekli olan kuvve-i irfaniyye ve yakıniyyedir. Bir istikamet bin kerametten daha hayırlıdır.

6. Gaye ve niyeti sadece keşf ve keramete sahip olmak olan mürit bu yolda ilerleyemez. Yolda kalır ve matlubuna vuslat bulamaz. Buna ancak müptediler rağbet ederler. Velilerin birbirine üstünlüğü Allah'ın rahmet kapısına yaklaşma derecesine göredir. Bundan dolayı selef-i salihin olan sahabe ve tabiinden keramet ez görülmüştür.

1242/1826 yılında taun hastalığına yakalandığında “İnsanların MevlânâHâlid keramet izhar ediyor demesinden korkmasaydım gidip

bütün arkadaş ve dostlarımla vedalaşırđım.” şeklindeki ifadesi onun keramete iltifat etmediğinin bir delili olarak değeriendirilebilir.

4.2. Tarıkatta Esas Olan İstikamettir

Hâliidiyye tarikatını diğer tarikatlardan ayıran özelliklerden biri olan ve bir müridin tarıkata girebilmesi için atılması gereken ilk adım olarak tavsif edilen kâmil bir şeyhle sohbet ve râbita üzerinde ehemmiyetle duran el-Bağdâdî, keramet sahibi bir veli olmasına rağmen tarıkatta istikâmetin esas olduğunu belirtmiş ve bu konuda Şam’daki Halîfesi Ahmed Hatip Erbili’ye yazdığı mektubunda;

“Cenab-ı Hak’tan bizler ve sizler için istikâmetin devamını dileriz. Dolayısıyla istikâmetin sebeplerini tahsil etmeye gayretle çalışınız. Bir istikâmet bin kerametten daha hayırlıdır”

diyerek bu konudaki düşüncelerini ifade etmiştir.

4.3. Tarikatına Mensup Kişilerin Taşması Gereken Vasıflar

Cezbeye rağbet etmeyen el-Bağdâdî müritlerine gece namazı kılmayı, devamlı abdestli bulunmayı, akşam ve yatsı arasında râbita ve murâkabeyi, tan yerinin ağarması ile güneşin doğması arasındaki vakti zikir ve ibadetle ihya etmeyi, işrak, kuşluk, evvâbîn namazlarını ve diğer sünnetleri devamlı kılmayı, farz ve vacipleri yerine getirmeyi teşvik ve emretmiştir.

Tarikatına mensup bir kimsenin taşması gereken vasıfları kardeşi Mahmud’a yazdığı bir mektubunda belirtmektedir. Şöyle ki:

1. Gıybetini yapsalar dahi sen kimsenin gıybetini yapma.
2. Şeriatın alınmasını helal kıldığını al ve onu hayır yollarda harca.

3. Mümin kardeşlerin muhtaç durumdayken gereksiz harcanma yapma.

4. Hiç kimseyi hakir görme, nefsinin başkasından üstün olduğunu düşünme, kalbî ve bedenî ibadetlerde tüm gücünü sarfet.

5. Nefsine “hiç bir zaman makbûl olacak hayır işlemedim” düşüncesini kabul ettir. Çünkü bedenin ruhu niyettir.

6. Şeytanın akıllarıyla oynadığı kimseler gibi Allah’ın fazlına güvenerek ibadetleri de terk etme.

7. Zikr-i kalbî ile murâkabeye devam et. Yolda yürürken dahi ondan ayrılma. Ulu saadetin rûhâniyetine sığın.

8. Hüküm sâhibi hiçbir emirin işine girme.

4.4. İstanbul Halifesinde Aranılan Özellikler

Zâhirî ilimlerde icazeti olmayana hilâfet vermeyen Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî özellikle İstanbul’da görevlendireceği halîfeden mutlaka uymasını istediği prensipler dikkat çekicidir. Bu hususları şöyle sıralayabiliriz:

1. İstanbul’da irşâd görevine gidecek kimse devlet ricali, vezir ve hâkimlerin yanına gidip gelmeyecek, onlarla oturup kalkmayacak, onlara ülfet ve ünsiyet etmeyecektir. el-Bağdâdî’nin bu görüşüyle onların yanlış icraatlarına alet olmamayı amaçladığı söylenebilir.

2. Kendi adına veya tekke ve zaviye için devlet adamlarından maaş-aylık veya bağış talep etmeyecek, bu gibi şeylerden uzak duracak, Beytülmal’e de el uzatmayacak, Allah’ın fazlına ve keremine güvenecektir.

3.Hanımı üzerine bir başka hanımla evlenmeyecek. Evlenmek istese dahi İstanbul hanımıyla evlenmeyecek. Zira bu tür evlilikle zevk-i sefaya dalıp irşâd işinden geri kalır.

4. Mürid olsun ziyaretçi olsun kimsenin işlerine karışmayacak, aralarına girmeyecek, bazı şeyhlik iddiasında olanların yaptığı gibi kendine gelenlerden tevbe ve inabe parası adıyla hiçbir bağış kabul etmeyecektir.

5.Kadınların tekkesine gelip gitmesine müsaade etmeyecek. Genç ve İslam'ın emir ve yasaklarına gerektiği gibi riâyet etmeyen kadınlar için daha fazla dikkat edecek. Bunlar tarîkat için gelseler bile yine dikkatli davranacak. Çünkü şeriat, âdâbına riâyet ve tarîkat-ı aliyyenin şartlarına yapışmak, şeytanın hile ve tuzaklarına düşmemek için şarttır.

6. İstanbul'da görev yapmayı kabul edecek olan halîfe ufak ve önemsenmeyen bir meselede dahi kendisi ile irtibatı kesmeyecek, ihtiyatı terk etmeyecek ve ferdi davranışlardan kaçınacaktır.

7.Dünya işlerinde kanaat ile iktifa edip, devlet büyüklerinin gösterişli hayatına benzer yaşamaktan kaçınacak ve Rasulullah (s.)'ın "yaşayabileceğin kadar dünyan için, içerisinde kalacağın kadar âhiretin için çalış. Muhtaç olduğun kadar Allah için ateşinin yakıcılığına tahammül ve dayanma gücün kadar cehennem için çalış" emr-i nebevîsini hatırdan uzak tutmayacaktır.

4.5. Nakşbendiyyenin Kelimât-ı Kudsiyye Prensipleri

1. Huş der dem:Her nefes alıp verişte bilinçli olmak, yani her ân

Allah ile olmak ve gaflete düşmemek anlamında bir terimdir. Huş der

dem teriminin bir mânâsı da sâlikin içinde bulunduğu makam ve hâle riâyet etmesidir.

2. Nazar ber kadem:Sâlikin lüzumsuz şeyler görüp gönlünün dağılmaması için yürürken önüne (ayağına) bakması anlamında bir terimdir. Bu terimi, sûfinin yürürken gaflet içinde olmaması ve attığı adımları hayır yolunda atmak için bilinçli olması şeklinde yorumlayanlar da vardır.

3. Sefer der vatan

4. Hâlvat der encümen: Toplum içindeyken uzlette olmak.

5. Yâd kerd: Kelime olarak zikretme, hatırlama anlamına gelen bu terim, sâlikin murâkabeye ulaştıktan sonra uyguladığı nefy u isbat zikridir. Her gün belli sayıda yapılır. Zâkir, gözlerini yumar, ağzını kapatır, dişlerini birbirine kenetleyip, dilini damağına yapıştırır. Nefesini tutup, dili hareket etmeksizin kalbiyle zikredecek şekilde illallah lafzını kalbine vurdurur. Hararet, bütün vücuduna başını hareket ettirerek yayılır. Kalbinden bütün fânîleri çıkarıp, onlara fenâ nazarıyla; Bâkî olana da bekâ nazarıyla bakar. Bu şekilde yirmi bir veya yirmi üç kez söyledikten sonra “*Muhammedun Rasulullah*” der. Bu esnada maksudundan başkasını düşünmez.

6. Baz geşt: Nefesi tutarak kalb ile birkaç kez yapılan kelime-i tevhid zikrinden sonra nefesi salarak dil ile “İlahi ente maksudi ve rızake matlubi” (Allahım! Maksadım sensin ve isteğim senin rızandır) cümlesini söylemeyi ifade eder.

7. Nigah daşt: Kalbin dünyevî düşüncelerden korunmasını ifade eder. Nefesi tutarak yapılan kelime-i tevhid zikrinin gayesi de aynıdır

8. Yâd daşt: Hatırında tutma, anma anlamına gelen bu terim, daha önce zikredilen üç terimin gayesi olup Allah'ı hatırlama hâlinin daimi olmasını ifade eder. Buna müşahede ve gaybetsiz huzur da denir.

9. Vukuf-i zamani: İçinde bulunan hâlin ve zamanın bilincinde olmak anlamındadır.

10. Vuku-i adedi: Zikirde sayıya riayet etmek anlamındadır.

11. Vukuf-i kalbi: Bu terimin iki manası vardır. Birincisi sâlikin zikir esnasında Allah'ın huzurunda olduğunun bilincinde olması, ikincisi ise zikir esnasında kalbine teveccüh edip kalben zikrin manasının bilincinde olmasıdır

4.6. Tarikat Yapılanması

Tarîkatın esası, insan ruhunun terbiye ve irşâd ile dış âlemden ilgisinin kesilmesi, bu sayede Hakk'a vusûlün gerçekleşmesine dayanır

Mevlânâ Hâlid, tarîkatı; *“kötü adet ve huylardan kurtulmaktır”* şeklinde târif eder. Ayrıca Bağdâdî, tarîkatın şeriat temelleri üzerine inşa edilmesi, şeriata dair hiçbir şeyin değiştirilmemesi gerektiğini söyleyerek âdâb ve usûle riâyet edilmediği takdirde tarîkate girmenin mübârek, akıbetinin de güzel olmayacağını belirtir. el-Bağdâdî'nin tarîkat anlayışında tebellür eden belli başlı noktaları şöyle sıralayabiliriz:

1. İnsanların rızâsı dikkate alınarak tarîkatın esaslarında herhangi bir değişiklik yapılmamalıdır.

2. Tarîkat, idarecilerle ünsiyet kurma ve siyâsî istismar aracı olarak kullanılmamalıdır.

3. Tarîkatın ölçüleri içerisinde amel etmeyenler Allah'ın gazabına uğrarlar.

4. Yüksek hal sâhibi olduğunu iddia eden kimselerin bu durumları onların tarîkat esaslarına riâyet etmemelerine bir gerekçe olamaz.

5. Hiç kimse ihlas ve i'tikâdî gerekçelerle tarîkatın âdâb ve kurallarını terk edemez.

6. Tarîkat dinin emir ve yasaklarını azîmet ölçüsünde yaşamaktan ibarettir.

7. Tarîkatı; “Allah'ın rızasını ve Peygamber (s.)'in sevgi ve ahlâkını kazandırır, yükselmeye vesîle olur. Tarîkatın esasları, fırka-i nâciye olan ehl-i sünnetin akâidine yapışmak, azîmetleri alıp ruhsatlardan kaçınmak, devamlı Allah'a yönelip her hareketin kontrol altında tutulduğunu düşünmektir. Dünyanın süs ve geçici heveslerinden, ayrıca bütünüyle masivadan yüz çevirmek, hadis-i şerifte “ihlan” diye tabir olunan Allah'la beraber olmayı alışkanlık haline getirmektir. Tarîkat, cemiyet ve cemaat içinde tek başına bulunduğun vakitteki zikir ve fikir ile meşgul olmaktan ibarettir. Bunlarla din ilimlerini öğrenip, başkalarına faydalı olmaktır. Mü'minlerin avam tabakasında kisve ve kıyafetine girerek zikrini gizlemek, Allah'tan gafil bir nefes dahi almaksızın en yüce ahlâk sâhibi olan Peygamber (s.) ahlâkıyla ahlaklanmak” şeklinde tanımlar.

Kişinin tarîkate intisabında herhangi bir zorlamanın olamayacağını belirten el-Bağdâdî, tarîkate talib olan kişi şahsî tercihlerinden sıyrılmalı, virdini izinsiz değiştirmemeli ve sadece söylenenlere teslim olmalıdır demektedir.

el-Bağdâdî, tarîkate ve tarîkat ehline edeple davranması gerektiğini ve tarîkate bağlanan bir kimsenin sağlam bir ipe tutunarak bu vasıta ile âriflerin katına yükseleceğini belirtir.

Tarîkatten yüz çeviren ve hele tarîkat düşmanlığı yapan kişinin dininin büyük bir tehlike içinde olduğuna işaret eden el-Bağdâdî, ilimlerini insanlar nezdinde itibar kazanma ve dünya malı devşirme vesîlesi telakki edenlerin, tarîkat ve cemaati istismara müsait kimselerin tarîkate kabul edilmemesi gerektiğini özellikle belirtir.

Dervişlik ve kardeşlik tavırlarıyla insanlara ve tarîkat ihvanına yük olanların dünyevî bir mevki ve makam için intisab etmek isteyenlerin tarîkate alınmamasını isteyen el-Bağdâdî, hilâfetten menfaat ve şöhret devşirmek isteyenlerin intisablarının kabul edilmemesini emreder. Dünyaya meyli az, fıkıh ve hadis ilmiyle meşgul olan kimselerin tarîkate en muteber kimseler olduğunu ileri sürer.

Tarîkatlarda cezbeyi temin, kalpleri ıslah etmek ve ümmete faydalı olmanın en önemli gaye olduğunu söyleyen el-Bağdâdî, fenâ ehli olmayanlar için nafil ibadetler gereksiz ucup ve kibre sebebiyet vererek öldürücü bir zehir gibi olabileceğini belirtir. Kendilerini ibadet ehli zanneden bazı kimselerin tarîkat ehline düşmanlık yaptıklarını, zillete sebep olan bir hatanın kibre sebep olan bin taatten daha hayırlı olduğunu” ifade eder.

4.7. İntisap ve Beyat Usulü

Tarîkatın esasının şer’î emir ve yasakları azîmet ölçüsünde yapmaktan ibaret kabul eden el-Bağdâdî, seyr ü sülûkta kişiye kâmil ve teveccühü tam bir mürşit gerektiğini ayrıca tarîkatta feyzin elde

edilebilmesi için şeriatın tüm âdâbına riâyet edilmesini, bunu yaparken kişinin niyetinin sevaba nail olmak ve Allah'ın nezdindeki derecesini yükseltmek olması gerektiğini belirtir.

el-Bağdâdî'ye göre, tarikatta şeyh, mürid ile Rabb'ı arasında bir vesiledir. Vesileden yüz çevirmek ise Allah'tan yüz çevirmek gibidir. Kemâl derecesine ulaşmayan bir Halîfe, mürşit-i kâmilin kontrolünden çıkamaz. Mürşit sağ olduğu müddetçe kendisiyle irtibatı kesmemelidir. Ancak bu şekilde “selam” ve “teslim” makamına ulaşabilir. Böyle olmazsa nefis-i emmâreden kurtulamayacağı gibi irşâd ve idare makamına da ulaşamaz.

4.8. Rabıta Uygulaması

Rabıta birkaç gaye ile icra edilir.

1. Kalbi dünyevî düşüncelerden temizlemek ve korumak,
2. Mürşidin rühaniyetinden feyz almak ve onun vasıtası ile Allah'ı hatırlamak,
3. Gıyabında mürşid ile manevi beraberlik ve muhabbet tesis etmek, bu sayede onun hâlini müride yansıtmak. Esasen rabıtanın en önemli gayesi bu son madde olan muhabbettir.

Nakşbendiye tarikatının Hâlidiye kolu belirgin bir şeriat ve Osmanlı Devleti'nin onun koruyucusu olarak muhafazasındaki alakasını ilaveten ayrıca rabıta-tasavvurda müridin kalbinin mürşidininkiyle bağlantı kurması olarak bilinen uygulamaya olan vurgusuyla da ayrılır. Bu uygulama kat'i suretle MevlânâHâlid'in getirdiği bir yenilik olmayıp Nakşbendîliğin dışındaki tarikatlarda da görülebilir. Ne var ki MevlânâHâlid yazdığı diğer şeylerden daha fazla kopyası çıkarılıp

basılan bir mektupta rabitanın meşruiyetini Kur'an ve Sünnet'e dayandırarak eşi görülmemiş bir vurguda bulunmuştur. Rabıtayı "müridin gözleri arasında şeyhin suretinin tasavvuru olarak tespiti" gibi yeni bir tarzda izah etmiş ve rabitanın kendi vefatından sonra bile özellikle ona atıfla uygulanması gerektiğini beyan etmiştir. Şeyhe aşırı sevgiyle adanma imalarıyla birlikte bu rabıta meselesi Hâlidiler ve onların "reformist" muhalifleri arasındaki tartışmalarda etraflıca ele alınmıştır. Mesela geçtiğimiz asrın başlarında Reşid Rıza bu uygulamaya sert bir reddiye kaleme almış, bu konuda 1905'te Sumatra'da umumi münazaralar yapılmıştır.

Hâlidiyye erbabının rabıtaya büyük ehemmiyet vermesi bir takım itirazlarla karşılanmış olmalı ki bu mevzuda birçok eser telif edilmiştir. Bu hususta ilk önce MevlânâHâlid'i Bağdadî İstanbul halifeleri için rabıtayı bid'at kabul eden ve uygulamanın dinen caiz olmadığını iddia edenlere karşı *Risale-i Rabıta*'sını kaleme almıştır. Eser Vasfi-i Hüseyini tarafından *Terceme-i Risale-i Rabıta li'ş-Şeyh Hâlid (ks)* (İst. 1284/1867) adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.

Bundan sonra Es'ad Sahibinin *el-Füyüzatü'l-Hâliyye ve'l-menakıbü's-sâhibibiyye* (Kahire 1311),

Kâtip Mustafa Feyzi'nin *Kitâb-ı İsbâti'l-Mesâlik fi Rabıta's-sâlik* (İst. 1324/1906)

Şeyh Yahyalı Yusuf Efendi'nin *Rabıta Hakkında Risale* (İst. trs)'

Feridüddin Ahmed b. Süleyman el-Hâliidi'nin *Risale fi hakkı's-sülük ve'r-rabıta, ve'ş-şemail-i cem-i silsile-i Nakşbendiyye ale't-tertib* (tarih ve yer yok)

Kuşeyrizade el-Hac Mehmed Fevzi'nin *Aynü'l-hakika fi rabıtati-tarika* (trs, yer yok)

Seyid Mustafa'nın *Risale-i rabıta* (trs) ve

Abdülhakim Arvasizade'nin *Rabıta-i şerif* (İst. 1341/1925)'i onu takip etmiştir.

4.9. Sohbet Usulü

Dört usulden ilki olan sohbet, diğer bazı tarikatlarda emredilen katı zühd uygulamaları olmadan da yapılabileceği ve salikin çabalarından ziyade şeyhin gayretine bağlı olduğu için Hâlidî kaynaklarında genellikle “*Allah’a ulaştıran en kolay ve en etkili yol*” olarak tanımlanmaktadır. Sohbetin bu benzersiz gücü, şeyhin ilahi feyzi ileten bir vasıta olmasından kaynaklanmaktadır: Allah’ın şeyhe lütfettiği tüm tecelli ve yardımlar (imdad) hiç zahmetsiz müride geçmektedir. Buna ilaveten şeyhin müride fark ettirmeden ve onun karşı koyması olmaksızın müridin ahlaki ve manevi yapısında faydalı değişiklikler yapma kabiliyeti (tasarruf olarak bilinir) vardır; bu kabiliyette bir dönüşüm vasıtası olarak sohbetin gücüne katkıda bulunmaktadır.

4.10. Hizmetin Şiar Edinilmesi

Karşılık beklemeden yardımcı olmak anlamındaki hizmetin tasavvuf kültüründe önemli bir yeri vardır. Horasan tasavvufunun fütüvvet neş’esini benimseyen Nakşbendîlik’te hizmet konusu tasavvufî eğitimin usullerinden biri olarak önem arz etmektedir. Kaynaklarda dört tür hizmete rastlanmaktadır:

1. Sûfîlerin halka hizmeti,

2. Hayvanlara hizmeti,
3. Müritlerin şeyhe hizmeti,
4. Şeyhin müritlerine hizmeti.

4.11. Hatm-i Hâcegân Geleneği

Usul arasında yer almamakla beraber hatm-i hacegan namaz haricinde Hâlidilerin toplu halde yaptıkları başlıca ibadettir. Sözlükte “son” anlamına gelen hatmin ilk Nakşbendî şeyhlerinin sohbetlerini virdle bitirme âdetinden kaynaklandığı söylenmektedir. Hacegan ise, Orta Asya’da ki ilk Nakşbendi şeyhleri ve onların halifelerine verilen, “efendi” veya “üstad” anlamında hâcenin çoğuludur.

Hatm tarikatta olmayan herkesin çıkarıldığı genellikle karanlık ve kapalı bir oda da yapılır. Katılan herkes gözlerini kapatır, sessizce yirmi beş kere istiğfar eder ve şeyh orada bile olsa onunla rabıta haline girer. Ardından yedinin katları adedince Fatiha Suresi’ni okur, Peygamber Efendimiz’e yüz kere salat ve selam getirir, bin bir adet İhlas ve yetmiş dokuz adet İnşirah Suresini okur, sonra tekrar yedi kez Fatiha Suresi’ni okuyup yine yüz salavat getirerek hatm yaparlar. Bazen katılan müridler sayıyı şaşdırmamak için çakıl taşı veya balçık taneleri kullanırlar. Hatm, tercihen Mevlânâ Hâlid’in kendisi tarafından oluşturulmuş özel bir dua ve genelde Bakara Suresi’nin son ayetleri olmak üzere Ku’ran’dan bir parçanın okunmasıyla devam eder. Bazen hatm’i hacegan’ın ardından toplu murâkabe yapılır.

Kaynaklarda bu ayine hatm (bitirmek) denmesinin birkaç sebebi kaydedilmektedir:

1. Olması istenen işin bu zikir ve duâ sayesinde bitip (hatm) hâllolacağı düşüncesiyle hatm-i Hâcegân adı verilmiştir;

2. Fatiha suresinin Kur'an'ın tümünü kapsadığı kabul edilmektedir. Bu zikir de Fatiha suresiyle başlar ve biter. Dolayısıyla bu zikri yapanlar adeta Kur'an'ı hatmetmiş (baştan sona okuyup bitirmiş) gibi telakki edilmiş ve adına hatm-i Hâcegân denmiştir;

3. Sohbet meclisinden ayrılmak isteyen şeyhler meclisi bu zikirle sona erdirdikleri için adına hatm-i Hâcegân denmiştir.

Hatm-i Hâcegân önceleri “*istenen bir işin olması ya da bir musibetin giderilmesi*” gayesiyle ihtiyaç duyulduğunda yapılan duâ mahiyetinde bir merasim idi. Ancak XVIII. yüzyıldan itibaren periyodik hâle getirilmiş ve haftada iki defa, Pazar ve Perşembe günleri çoğunlukla ikindi namazından sonra icra edilir hâle gelmiştir. Bu ayini akşam veya yatsı namazından sonra da yapılabileceği kaydedilmiş, ayrıca Hatm-i Hâcegân'dan sonra şeker, üzüm, hurma veya helva gibi tatlı bir şeyin yenmesi, Cuma geceleri yatsı namazından sonra ise hatm-i salavat adıyla başka bir ayin icra edilip bunu ardından şerbet içilmesi gibi gelenekler ortaya çıkmıştır.

Hatm-i Hâcegân tek kişi olarak yapılabilir ise de çoğunlukla toplu olarak icra edilir. Çok sayıda sûre ve salavatın okunması fazla zaman alacağından bunlar zikre katılanlara belli miktarda taksim edilir. Zikri şeyh veya onun izin verdiği kişi idare eder. Hatm-i hâcegân diğer tarikatlardaki toplu zikirlerin aksine alçak sesle (hafî) icra edilir. Ancak XVIII. asırdan itibaren bazı Anadolu Nakşîlerinin Hatm-i Hâcegân'ın sonunda bir miktar cehrî zikir yaptıkları da bilinmektedir. Muahhar kaynaklarda Gucevânî'ye nisbet edilen terkibe “Hatm-i Hâcegân-ı

kebir”, Baki Billaha nisbet edilen terkibe de “hatm-i Hâcegân-ı sağır” adı verilmiş ve zikre katılanlar on kişiden az ise hatmi-i Hacagan-ı sağırın icra edileceği kaydedilmiştir. Katılımcılar az olunca Bahâeddîn Nakşbend’e nisbet edilen Hatm-i Hâcegân’ın uygulanacağını ya da katılanların yedi kişi olması gerektiğini öne sürenler de vardır. Bu farklılıklar zamanla ayrı Nakşî kolları içinde oluşmuş gelenekler olunmalıdır.

“Gulam Ali” diye şöhret bulan Abdullah ed-Dihlevî 1156/1743’de Pencap beldelerinden Betâle’de dünyâya geldi.

ed-Dihlevî, *Kureyşî Risâlesi*, *Avârifü’l maarif* ve imâm-ı Rabbâni’nin *Mektûbât’ını* okutmuş, Nakşîlik yolunda kişiye;

1. Tertemiz bir din,
2. Saf bir yakîn hâli,
3. Harama uzanmayan el,
4. Harama ve şerre gitmeyen bir ayak gerektiğini söylemiştir.
5. Ayrıca semâ’a önem vermiş, vecd ve şevk hâlleri göstermiştir.

4.12. ed-Dihlevî’yeGöre Nakşî Tarîkatının Dört Esası

4.12.1. Def’i Havâtır

Istılahta, hatırlama, anma, fikir, insanın içinde duyduğu ses, can kulağı ile işitilen sadâ anlamına gelir.

Havâtır, kalbe gelen bir hitaptır ve bazen meleğin, bazen de şeytanın ilkâsı ile olur. Bazen nefsin sözleri, vesvese ve desîseleri bazen de Allah’tan gelir.

Melekten olan havâtıra ilham,
Nefs cihetinden olana hevâcis,
Şeytan tarafından gelene vesvese,
Allah'tan gelene hâtır-ı hak denir.

Melek tarafından gelen havâtırın doğruluğu şer'i ilme muvâfık olması ile bilinir.

Şeytan tarafından gelen havâtır, çoğunlukla kişiyi günah işlemeye sevk eder.

Nefis cihetinden gelen havâtır ise kişiyi hevâ ve hevâsına tabi olmaya, kendini büyük görmeye ve nefsin özelliği olan diğer vasıflara çağırır.

Mutasavvıflar, yediği haram olan bir kimsenin ilhâm ile vesvese arasındaki farkı göremeyeceği konusunda görüş belirtmişlerdir.

4.12.2. Devâm-ı Huzur

Kişinin Hak ile hâzır olması, O'nun huzurunda bulunması anlamına gelir. Bu durum Hakk'ın zikrinin kulun kalbini istilâ etmesiyle olur. O zaman kul, kalbi ile Allah'ın huzûruna çıkar. Kulun halktan gaybeti nisbetinde Hak ile olan huzuru mükemmel olur. Eğer halktan tamamen kaybolmuş ise huzur hâli tam olur.

Gaybet, kendinden geçmektir. Kendinden geçen kişi, Hakk'ın huzûrunda olur. Bu manada her gaybet bir huzûr, her gâib de bir hâzırdır. Bunun için gaybet huzurdur, huzur da gaybettir. Huzur iki kısma ayrılır:

a. Huzûr-1 Hak: Bir velînin kendinden geçerek Allah'ın huzûrunda hâzır oluşudur. Buna huzûr-1 ilâhî de denilmektedir.

b. Huzûr-1 Kalb: Bir sûfînin gönlünde ve iç aleminde Allah'ın tecellîlerini temâşâ ederek, dünyâdan ilgisini kesmek sûretiyle kalbinde hâzır olmasıdır. Huzûr-1 kalb, kalbinde hâzır olanı seyre dalan velînin kendinden geçmesi ve çevresi ile olan alakasını kesmesidir. Dış dünyâdan da cismânî varlığından da habersiz olmasıdır.

4.12.3. Cezbe

Çekmek ve çekiş demektir. Tasavvuf ıstılâhında ise Hakk'ın kulu kendi cânibine çekmesidir. Cezbe, vehbî bir hâl olup kesbî değildir.

Allah'ın, sevdiği kulunu, kalbindeki perdeyi kaldırıp şahsî gayret ve ihtiyârı olmaksızın yakîn nuru ile kolayca ma'nevî makamlara yükseltmesidir. Böylesi bir cezbe, kulda istikamet arzusu doğurarak belâ ve musîbetlere sabretme gücü kazandırır.

Allah'ın, kulu kendine çekmesi cezbe, bu cezbeyle kulun Allah'a yönelmesi ise aşktır. Mutasavvıflara göre, **Hz. Ömer'in** Hz. Peygamberi öldürmeye giderken eniştesinin evinde duyduğu Kur'an sesiyle imana gelmesi, aynı şekilde av esnâsında üç defa "Sen bunun için mi yaratıldın?" diye seslenildiğini duyan **İbrâhim b. Edhem'in** tevbe edip tasavvuf yoluna sülûku cezbe sonu gerçekleşen hallere örnek gösterilir.

Tasavvufta cezbe, sülûk ve amel ile birlikte düşünülür. Sülûka bağılı olmayan cezbe makbul sayılmaz. Sülûk görmemiş olanlar, cezbeleri güçlü olsa da vecd halinde bulduklarından Allah'a vasıl olmadıkları için irşâd ehliyetine sâhib olamazlar. Çünkü irşâda liyâkat sülûk ile mümkündür. **İmâm Rabbâni** cezbeyi, sülûk görmeyenlerin

(mezcûb-i sâlik) ve sülûkunu tamamlamış (sâlik-i mezcûb) olanların cezbesi olmak üzere iki kısımda mütalaa eder. Sülûk görmeyenlerde ruh nefsin etkisinde olduğundan cezbeleri rûhi olmayıp kalbidir. Böyle olanlar ruhlar âlemini müşâhede ettiklerini zannederler. Sülûkunu tamamlamış olanların cezbesi ise kalbî olmayıp rûhîdir ve Allah'ı müşâhede ederler. **Hâliyye tarîkatında sülûk** cezbe üzerine takdim edilir.

4.12.4. Vâridât

Kulun kastı olmaksızın Hakk'tan gelen mânâlara denir. Vâridat bazen söz, mânâ ve bilgi nev'inden olabilir. Vâridât, havâtırdan daha umumi bir ıstılahtır.

Vâridât, Hak'tan gelen ve insanı Hakk'a götüren füyûzât, ilhâm, neşe, hüzün, kabz, bast gibi tasavvufî ve manevî hallerdir.

Kişiyeye Allah'tan gelen vâride “vârid-i Hak”,

İlimden gelen vâride ise “vârid-i ilim” denir.

Diğerleri de kaynağına göre “vârid-i sürûr”, “vârid-i bast”, “vârid-i kabz” gibi isimler alır.

Hak'tan gelen ilhâm ve feyze “vâridât-ı ilâhiyye ve vâridât-ı rabbâniyye” de denir.

Vâridât, zikirlerle göre değişir.

Zâhirde virdi olmayanların bâtında da vâridi olmaz.

Sûfîler kendilerine gelen vâridât sebebiyle hallerinde farklılık arzederler.

Bazı vârid ve mânâlarda Allah'ın kulunu kendine yaklaştıracığına veya bir nev'i lütuf ile kuluna teveccüh edeceğine dair bir işâret bulunur.

5. Hâlidiyyeyi İlmiye Sınıfının Tarikatı Haline Getirmesi

Medreseleriyle ünlü Karadağ'da dünyaya gelen el-Bağdâdî'nin, ilmi bir atmosferde hayatı tanımaya başlaması, okuduğu ilimler, talebeleri, tavsiyeleri tarikatında ve düşüncelerinde ilmi ön plana çıkararak müritlerinin ilim sahibi olmasını istemesi, Hâlidiyye tarikatına “ilmiye sınıfının tarikatı” payesini kazandıran tutumu onun ilmi şahsiyetini tanımamıza yardımcı olan hususlar olarak görülmektedir.

Önceleri eğitim-öğretim hizmetleri, ilmî çalışmaları ve özellikle kelam, akaid ve fıkıh ilmine dair kaleme aldığı eserlerle ortaya çıkan ve tarikat neşri için gönderdiği halîfeler sayesinde tarikatının yayılmasıyla şöhreti artan el-Bağdâdî'nin, çocukluğundan başlayarak Hindistan'a gidinceye kadar ömrünün otuz dört yılını ilmi çalışmalara verdiğini söyleyebiliriz.

Hâlid-i Bağdâdî eserlerinden çoğunu intisabından önce yazmıştır.

Eserleri, sohbetleri ve Halîfelerinin özellikleri itibariyle ilmi değerlere önem veren el-Bağdâdî'nin, te'lifatını Arapça ve Farsça yazmış olması, kendisinin bu dillere hem okuyacak hem de eser verecek derecede vakıf olduğunu gösterdiği gibi ilmi yeterliliğini gösteren bir delil olarak düşünülebilir.

İlme ve sünnet-i seniyyeye uymaya ve özellikle fıkıh ve hadis öğrenilmesine ayrı bir ehemmiyet veren el-Bağdâdî, talebesi ve müridi fakih İbn Abidin'e yazdığı icazet mektubunda bu hususa dikkat çekerek:

“Önceki ve sonraki âlimlerin icma ettikleri gibi âlimlerin en şerefli şeriat âlimlerinden fıkıh ve hadistir. Dünya ve âhirette kurtuluşumuz ancak bu ilimlerdir. Bu ilimler kalblerimizin ışığı ve kıymetli dayanağımızdır” der.

Tavsiyelerinde;

“Çeşitli ilim dalları vardır. Onlar çok derindir. Mutlu kişi; ilimlerin kaynağını ve kaymağını talep edendir. İlimleri ihlaslı bir şekilde yaymakla meşgul olunuz.”, demesi bu konudaki hassasiyetini göstermektedir.

Fıkha çok önem vermesi ve ilmi ön planda tutması ile tarîkatına yeni bir anlayış getiren el-Bağdâdî, müritlerinden âlimlere ve hafızlara hürmet göstermelerini, güçleri nispetinde Kuran’la meşgul olmalarını, fıkıh ve hadis ilimleriyle diğer ilimlerden daha fazla ilgilenmelerini, irşâd hizmetlerinin kitap ve sünnet esasları çerçevesinde yürütülmesine hassasiyet göstermelerini istemiştir. Buradan, tarîkat hedeflerine ancak şeriata sıkı sıkıya bağlılıkla ulaşabileceğini kastettiğini söyleyebiliriz.

Kütüphanesinde tasavvufla ilgili eserlerin az; Şafî ve Hanefî fikhına ait büyük bir koleksiyonun bulunması fikrimizi te’yid eder mahiyettedir. Ayrıca gelişmelerden onun bu fıkha yönelişi Bağdat, İstanbul, Şam ve başka yerlerde yüksek dereceli ulemayı görülmemiş bir şekilde Hâlidîyye tarîkatına çekmeyi başarmıştır.

el-Bağdâdî’nin ilmi bir atmosferde hayatı tanımaya başlaması, okuduğu ilimler, talebeleri, tavsiyeleri tarîkatında ve düşüncelerinde ilmi ön plana çıkararak müritlerinin ilim sâhibi olmasını istemesi, Hâlidîyye tarîkatına “ilmiye sınıfının tarîkatı” payesini kazandırmıştır.

Zâhirî ilimlerde icazeti olmayana hilâfet vermeyen Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî, özellikle İstanbul'da görevlendireceği Halîfeden mutlaka uymasını istediği prensipler dikkat çekicidir.

Müntesib ve halîfeleri daha çok medrese menşe'li olan el-Bağdâdî takip etmiş olduğu irşâd prensipleri neticesinde tarîkat erbabı ile ulema arasında tasavvufa yönelik ihtilaf ve münakaşaları asgariye indirmeye çalışmıştır.

6. Hâlidîyye'nin Osmanlı ve Anadolu Topraklarına Girişi

XV. asra kadar Nakşbendiyye-i Hâcegâniyye olarak tanınan bu tarikat, İmam Rabbânî ile birlikte Müceddidiyye-i Mazhariyye koluyla güçlü olarak temsil edilmiş, 19.asrın başından itibaren de şeyh Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî (ö.1242/1827)'nin kurduğu Hâlidîyye Kolu vasıtasıyla yaygınlaşmıştır.

Savaşlarla bunalan, yeni üretim araçlarının girmesiyle sanayi toplumuna ısınma faaliyetlerinin arttığı, milliyetçilik akımlarının, felsefi görüşlerin sükun ettiği, 19. asır Osmanlı ülkesi için Hâlidîyye, yeni bir sığınma kapısı, tutunma kulpu olmalı ki kısa zamanda bu topraklarda yaygınlaşmıştır. Ulemanın büyük bir kısmı bu tarikata girmiş, müntesipleri o kadar çoğalmıştır ki Hüseyin Vassaf'ın tespitine göre diğer tarikat müntesiplerinin toplamından daha fazla hale gelmiştir.

Müceddidiyye kolunun Hindistan yöresinden batıya doğru yayılmış olmasının Hâlidîyye'nin faaliyetleri açısından zemin hazırlayıp kolaylaştırıcı vazifesi gördüğü muhakkaktır.

Kimi araştırmacılara göre 1820'li yıllarda Hâlidîyye'nin İstanbul'da başarılı olmasının en büyük nedenlerinden birisi de, Yunan İsyanı ve

sonunda toprak kaybı nedeniyle neticelenen umutsuzluk ve yeistir. Karamsarlığı, güçlü birer vaiz olan Hâlidî meşayihî izale ediyor, bunalan halka umut ve moral sağlıyordu.

Diğer bir neden de devletten ve otoriteden tamamen bağımsız hareket etmeleri, bu anlamda her hangi bir çekincelerinin bulunmamasıdır. Zira henüz kurumsallaşmamışlardır. Tekkeleri veya zengin vakıfları mevcut değildir. Bu tür endişelerden arî olmaları, gayelerine tam konsantreyi sağlamaktadır. Her yeni doğan hareketin karakteri olan kararlılık, azim ve sebat onları başarıya taşımaktadır.

Her beldeye ayrı bir halife düsturuyla hareket eden Hâlid-i Bağdadi, İstanbul'a ayrı bir ehemmiyet vererek bu bölgeye birçok halife göndermiştir. İstanbul'a ilk gönderilen halife Muhammed Salih'tir. Muhammed Salih Efendi, Hatm-i Hâcegân zikrinin icrası esnasında mescidin kapılarını kapattığı, namaz sonrasında mescide girmek isteyenlere müsaade etmediği ve tarikat mensubu olmayanları aralarına almadığı gerekçesiyle tepkileri üzerine toplayınca yerine Abdulvehhab es-Sûsî görevlendirilmiştir.

7. Hâliyye'nin Siyâsî Nüfûzu

Ehl-i sünnet esaslarına riâyeti ve şer'î esaslara müstenît bir tarikat anlayışını benimsemeleri dolayısı ile, ulema beyninde ve ilim çevrelerinde revaç bulan Nakşbendiyye kemâl devrini on dokuzuncu asrın ikinci yarısında Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî (ö.1242/1827) tarafından teceddüd edildiği bu devrede yaşamıştır. Müntesip ve halifeleri, daha ziyade medrese menşeli olan Hâliyye'nin zuhûru, tarikat erbabı ile ulema arasındaki ihtilaf ve münakaşaları nispeten ortadan kaldırmış ve

Hâlidiyye, son Osmanlı padişahları döneminde, devlet eli ile desteklenen bir tarikat olmuştur.

Kuzey Irak ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde MevlânâHâlid-i Bağdadî ile yükselişe geçen Nakşbendiye tarikatı, aşiretler üstü konumuyla bölgedeki yerleşik yapıyı yeniden inşa etmiştir. Hâlid-i Bağdadi, 1266/1811 senesinde hilafet-i tamme ile Bağdat'a dönmüş, zamanla harap olmuş bulunan Abdulkadir Geylânî Zaviyesini imar ederek ilk tekkesini açmıştır. Müridlerine tefsir, hadis, fıkıh ve tasavvuf dersleri okutup hatm-i haccan yaptırmakla halkın sevgisini kazanmış, Bağdat'ın batı tarafında ikinci bir zaviyeyi faaliyete geçirmiştir. Bölgenin köklü ailelerinden Berzencî ve Haydarî aşiretlerinin tarikata girmeleri ve Süleymaniye'de zaviye inşa etmeleriyle Bağdadi hazretleri bir müddet burada ders halkasını kurmuş, 1238/1822 tarihinde Salihiyye Dergâhı'nın tesisıyla tarikat halkasını genişletmiştir.

Mevlânâ Hâlid'in 1242/1827 yılında vefatıyla birlikte halifesi Muhammed el-Firâkî'nin girişimleriyle Sultan Abdülmecid Hân Bağdat valisi Necib Paşa'yı Şam valiliğine tayin etmiş, Hâlidiler için Şam'da bir cami, tekke ve bir türbe inşa ettirmiştir.

Daha sonra aşiretleri, ağaları, farklı mezhep mensupları ve kozmopolit yapısıyla farklı bir sosyal bünyeye sahip olan bölgede, Hâlidiler üst kimlik olarak dini kaynakları referans almışlar, medrese kökenli olan halifeleri ve müntesipleriyle tarikatlarının popülaritesini artırmışlar, kan davaları, evlilik, miras ve dini günlerin ihyası gibi toplumsal olaylarda çözüm üretmeleri ve yetkinlikleriyle tasavvuf olgusunu XIX. Yüzyılda yeniden dünya gündemine getirmişlerdir.

Hâliidiye kısa zamanda bütün bölgede yaygınlaşmış, XVIII. Asırda burada bulunan Kâdiriyye ve Rifâiyye tarikatlarının yerini almıştır.

7.1. Bağdat Valisi Said Paşa'ya Nasihatı

el-Bağdâdî, 1226/1811'de Süleyman Paşa'nın oğlu Saîd Paşa'nın valiliği sırasında Bağdat'a gelerek Abdülkâdir Geylânî zaviyesine yerleşir. Mevlâna Hâlid zâviye'ye yerleşince başta Saîd Paşa olmak üzere âlimler ve devlet ricâlinin kendisini ziyaret ettiği belirtilir. Said Paşa ziyâreti sırasında el-Bağdâdî'nin celâl ve satvetiyle kendinden geçtiği, şeyhin celâli cemâle dönünce kendisinden duâ talep ettiği rivâyet edilir. Mevlânâ Hâlid ise;

“Kıyâmet gününde herkes kendisinden sorulacaktır. Fakat sen hem kendinden hem de velâyetin altında bulunan bütün insanlardan sorulacaksın. Bunun için Allah'tan sakın ve azâbına sebep olacak şeylerden kaçın” buyurmuştur.

Bağdat'ta sevenler ve bağlılarının sayısı artmaya başlayınca el-Bağdâdî hakkında bazı tepkiler doğmuş ve Berzençli Şeyh Ma'ruf (ö.1254/1838) tarafından Mevlânâ Hâlid'in tekfirine kadar varan suçlamaları ihtiva eden *Tahriru'l-Hitâb fi'r-Reddi alâ Hâlid el-Kezzâbadında* bir kitap te'lif edilmiştir.

Şeyh Ma'ruf risâleyi Bağdat vâlisi Said Paşa'ya göndermiş ve el-Bağdâdî'nin Bağdat'tan çıkarılması gerektiğini belirtmiştir. Said Paşa'nın:

“Sübhânellah! Mevlânâ Hâlid müslüman değilse kim müslümandır? Bu mektubu yazan ya delidir, ya da kalb gözü kör olmuş inad sâhibi biridir” diyerek mektubu yere attığı nakledilir.

7.2. Mescitleri Tamir Ettirmesi

el-Bağdâdî Şam'a yerleşince ev ve arâzi almış, arâzisinin bir kısmını mescid olarak vakfetmiş ayrıca Şam'da bulunan harâb mescid ve medreseleri de tamir ettirmiştir. Bu onun hayri yönünü ortaya koyan bir husustur.

7.3. Osmanlı İdaresinin Hâlidîleri Desteklemesi

Osmanlı reform tarihinde üst bir mevki tutan bir hükümdarla şeriatın üstünlüğünü benimseyen bir tarikat arasındaki bu yakınlık ilk bakışta şaşırtıcıdır. Ancak unutulmamalıdır ki II. Mahmud'un reformist yaklaşımları büyük ölçüde askeri sahadadır ve dolayısıyla Hâlidiyye'nin, Osmanlı Devleti'nin Avrupalı güçlere karşı müdafaası düşüncesiyle tam bir uyum arz etmektedir. Ayrıca askeri reformlarının seyrinde II. Mahmud- en azından geçici olarak-yeniçerilerle bağları sebebiyle Bektâşîleri dağıtmıştır. Bu sadece tarikatın Şii karşıtı tabiatı sebebiyle değil, ayrıca Bektâşî tekkelerinin artık Nakşbendîlerin idaresine verilmesi sebebiyle Hâlidîler açısından hoş bir karşılama olmuştur. Ancak reform süreci en çok Tanzimat döneminde daha anlaşılır bir hale gelince, Hâlidiler Osmanlı Devleti'nin ya da en azından yönetici seçkin sınıfının artık şeriatı değil, daha ziyade bir diğer düşmanın koruyucusu olduğunu idrak etmeye başlamışlardır. Böylece Nakşbendîleri 1859'daki Kuleli Vakası'ndaki gibi, Ali ve Fuad Paşaların batılılaştırma temayüllerine karşı birçok protestoya katıldıklarını görüyoruz.

7.4. II. Abdülhamid'in Hâlidiyye ile Münasebeti

Sultan Abdülhamid'in hükümdarlığı zamanında sûfî tarikatları hem dâhili bakımdan, hem de pan İslamizm siyasetinin uygulanması

bakımından çok önemli bir rol oynadılar. Sultanla ileri bir münasebete sahip şeyhler arasında, silsilede Mevlânâ Halid'le aralarında bir halka bulunan Ziyaeddin Gümüştanevî (v.1894) bulunmaktaydı. Kendisi Nakşbendiye'ye gönüllü olarak katılmıştır. Bununla beraber Sultan Abdülhamid'le münasebette bulunan şeyhlerin çoğunluğu Nakşbendiye'den ziyade, Rifâiyye ve Şâziliyye gibi Arap ülkelerinde daha fazla temsil edilen tarikatlardan meydana geliyordu; Nakşbendîlerin hepsi de Sultan tarafından tasvip görüyor değildi; meşhur Şeyh Muhammed Es'ad, Sultan tarafından bilinmeyen sebeplerle İstanbul'dan Erbil'e sürülmüştü.

7.5. Etnik Parçalanma Yerine Osmanlı Bütünlüğünün Korunmasında Hâliidiye Rolü

MevlânâHâlid, Süleymaniye'ye döndüğü zaman, iyi organize olmuş bir Kâdiriye kolu ve idarede Baban Emiri Abdurrahman Paşa tarafından mevcut kurulu düzene karşı bir tehdit olarak kabul edildi. Bu iki kaynaktan karşısına çıkan düşmanlık onu Bağdat'a gitmeye zorladı. Abdurrahman'ın oğlu ve halefi Mahmut Paşa daha kurnaz bir politika izledi. MevlânâHâlid'i Süleymaniye'ye dönmeye çağırdı ve otonomisini zayıflatma ümidiyle, onun kurduğu camiye toprak ve bahçe bağışladı ve aynı zamanda Kâdirilerin Hâlidilere yönelttiği saldırı eylemine göz yumdu. Sonuçta 1820'de MevlânâHâlid Süleymaniye'yi yeniden, acele ve kesin olarak terk etmek zorunda bırakıldı.

Mevlânâ Hâlid'e karşı Baban düşmanlığının bir sebebi, Osmanlı ilerlemeleri karşısında çeşitli Kürt boylarının özerkliği koruma girişimlerinde bulunduğu bir zamanda, onun Osmanlı gücünün temsilcisi sayılmasıdır; daha sonraki tarihlerde önde gelen Kürt milliyetçilik

hareketlerinde birkaç Hâlidî Nakşbendî ailenin oynadığı role bakıldığında bu bir tezattır. Mevlânâ Hâlid ve Baban emirleri arasındaki düşmanlık Osmanlıların işine geliyordu ve ardarda gelen iki Bağdat valisinin; Said Paşa ve Davut Paşa'nın onun müridi olmaları kısmen bu siyasi nedenlere dayanabilir. Fakat onun Kürt bölgeleri dışındaki faaliyetleri ayrı bir konuydu; Osmanlı Devleti'ne olan sadakatini ifade etmesi İstanbul'da kuşkuyla karşılanıyordu. Daha 1818'de Bağdat'a meraklı soruşturmacılar gönderiliyordu ve rahatlatan cevaplar alınmakla beraber şeklen Mevlânâ Hâlid'in müridi olan Davut Paşa, Bağdat'ı terk etmesi için onun üzerinde kademeli bir baskı kurdu. Buna göre 1823'de Şam'a geçti. Orada da resmi gözetim ve soruşturmaya maruz kaldı. Fakat hayatının kalan yaklaşık üç yılında siyasi otoriteyle gözle görülen bir çatışmaya girmedi.

7.6. Kafkasya Direnişinde Hâlidîye Öncülüğü

Kuzey Kafkasya yani Dağıstan ve Çeçenistan'daki Hâlidî liderlerinin siyasi faaliyetleri daha yoğun bir şekilde Mevlânâ Hâlidî'in direktifleriyle yönlendiriliyordu; öyle ki Hâlidîye'nin en saf ve en bütün formunu Kafkasya'da kazandığı iddia edilebilir. Ruslara karşı Nakşbendîye öncülüğünde cihad, 18.yüzyıl sonlarında tarikatın Kuzey Kafkasya'da ilk defa görülmesiyle başladı. Fakat cihadın lideri İmam Mansur, 1791'de yerini alacak bir halef bırakmadan esir olarak öldü. Bölgede devamlı bir Nakşbendî varlığını gerçekleştiren, büyük bir gayretle cihadı sürdüren, onu Kuzey Kafkasya'da yeni bölgelere yayan ve Rusları çeyrek yüzyıl bölgeden uzak tutanlar, Hâlidîlerdi. Şeyh Şamil'in Ruslara karşı askeri başarılarının, en fazla Dağıstan cihadı kapsamında dikkatleri üzerine çektiği anlaşılıyor; fakat mücadelenin

önemli bir iç boyutu vardı ki o da “adet” denilen, geleneksel hukuka bağlı çeşitli yerel hanedanların ortadan kaldırılmasıydı. Bu belki cihadın en kalıcı etkisi oldu. Şamil’in şeriata dayanan imamlığı 1859’da yenilgiye uğradı; bunu yaygın ve acımasız bir bastırma hareketi, arkasından Türkiye’ye kitlesel bir göç izledi. Bununla beraber hareket 1877’deki Dağıstan ayaklanmasına katılacak kadar yaşadı. Sonuç yine yenilgi, baskı ve sürgündü. Cihad, Bolşevik Devrimi’nden sonra yeni bir çıkış tapmak üzere yarım asır kadar ertelendi.

8. Halifeleri

Nakşbendiyye’nin târihi ile ilgili kaynaklar el-Bağdâdî’nin çeşitli bölge ve memleketlere irşâd için halîfeler gönderdiğine işâret etmektedir. el-Bâğdâdî’nin vefâtından sonra irşâd makamına geçen ve Şam’da görevlendirilen bazı halîfelerin yanında değişik bölgelerde görevlendirilen halîfelerin varlığı da bilinmektedir. Bu halîfeler vâsıtasıyla Hâlidiyye tarîkatı Irak, Filistin, Mısır, Hicaz, Endonezya ve Anadolu’da yayılmıştır.

Halîdiyye tarîkatını başta Anadolu olmak üzere çok geniş bir coğrafyaya yayan ve el-Bağdâdî’nin ismini, ilmini ve tasavvufî düşüncelerini devam ettiren halîfelerinden Anadolu’ya gönderdiklerinden bazılarının isimlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1 - Abdullah Şemdînî (1228/1813)
- 2 - Ahmed Eğribozî (1250/1835)
- 3 - Hâlid el-Cezerî (1255 /1839)
- 4 - Muhammed Kudsi Bozkırî (1269/1852)

- 5 - Tâhâ el-Hakkârî (1269/1852)
- 6 - İsmâil Şirvânî (1270/1853)
7. Ahmed b. Süleyman el-Ervâdî (1275/1858)
8. Muhammed el-Hânî (1279/1862)
- 9 - Abdülfettah el-Akrî (1281/1864)
- 10- Muhammed el-Firâkî (1282/1865)
- 11- Osman Sirâcüddin et-Tavilî (1238/1822)
- 12- Ahmed Siyâhî (1294/1874)
- 13- Abdullah Mekkî el-Erzincanî
- 14- Muhammed Hafız er-Ruhavî
- 15- Ali Sebtî

Soru: Dindarlık Nedir?

Dindarlık, bilgi, düşünce, duygu ve eylem birlikteliğidir. Bunların dördünü de birbirinden ayıramazsınız. Kuran ve Sünnet bizim yegâne ve şaşmaz tek bilgi kaynağımızdır. Ama bu bilgi kaynağı düşünce boyutunda İslam düşüncesine İslam kültürlerine İslam medeniyetine dönüştüren bizim fıkıh, kelam, tefsir, felsefe, tarih, hadis gibi metodolojik eğitim, terbiye yollarımız ve geleneklerimiz vardır. Özellikle bu dinin duygu derinliğinde hayata geçirilmesini eyleme dönüşmesini sağlayan salihlerimiz, abidlerimiz, zahidlerimiz ve

sufilerimiz vardır. Biz tasavvuf eşittir din demiyoruz. Tasavvuf, dini yaşamın sanat haline dönüştürülmesidir. Estetik boyutudur. Zevk boyutudur. Dindarlığı bir merasim boyutunda değil de bir zevk boyutunda yaşamının yoludur. Zira Peygamber Efendimizin üç önemli özelliği vardı: Tebliğ, tebyîn ve temsil. Diğer İslami ilimlerdeki tebyîn, açıklayıcı boyutunun yanında tasavvuf peygamberimizin özellikle yaşayan Kur'ân olma gerçeğini hayatiyete dönüştüren, yaşayan Kur'an'ın peygamber modellerinin çoğaltılmasını hedefleyen bir gelenektir. Tasavvufi düşüncenin sahtesi ve sahihi olmak üzere tetkiki de müdekkik nazarlara düşmektedir diyebiliriz.